

TARTU ÜLIKOOL

Eesti kultuuriseltsidest enne ja nüüd

prof.emer. Tiit Rosenberg (TÜ)

Kultuuriseltside seminaril

Mulgi Elamuskeskuses Sooglemäel

10. novembril 2023

Millest me räägime?

Meie seltsiliikumise üldjooni

Selts – oma-algatuslik ja vabatahtlik organisatsioon

Selts tugineb:

- indiviidide vabale valikule
- teadlikule koostööle
- aktiivsele osalemisele

Jüri Uljas (2018)

- Selts on riigist sõltumatult tegutsev ja kasumit mittetaotlev vabatahtlik ühendus, sellel on tegevusele vastav organiseeritus (põhikiri, juhatus jne) ja see on moodustatud liikmete vaba valiku alusel ühiste huvide edendamiseks
- Selts on juriidiline isik (nt MTÜ), mille liikmed tegutsevad ühise eesmärgi nimel.

Seltsiliikumine – valgustusajastu laps

- **Valgustus** oli eelkõige 18. saj. **vaimne ja sotsiaalne reformiliikumine**, mis lootis selge mõtlemise abil saavutada mitte ainult vaimseid edusamme, vaid kogu ühiskondliku olukorra paranemist.
- **Valgustuse ideaaliks iseseisev, kriitilisest mõistusest juhitud ja oma ühiskonda teeniv indiviid**
- Selliste indiviidide tegevusväljaks said arvukad ringid, seltsid ja ühingud kui sobiva kommunikatsiooniruum ja foorum diskussioonide jaoks – so. kujunes **uus sotsiaalne ruum**, kuhu koonduti ühiste huvide ja eesmärkide alusel seisuslikule kuuluvusele vaatamata

Seltsiliikumise püramiidjas iseloom ja etapid

- kõrgkihtidesse kuulujate harrastus **1770 - 1800**
- **19. saj. I pool** – seltsiliikumisse lubatavate isikute ringi laienemine, ei järgitud enam nii rangelt seisuste piire; võimalikuks sai ka *eestlaste hooldatud omaalgatuse* teke valitsevate kihtide kontrolli ja hoolduse all
- **Eestlaste iseseisva omaalgatusliku seltsitegevuse periood alates 1860ndatest**
- Eesti seltsiliikumise väljakujunemine 19. saj. lõpul – 20. saj. algul
- Seltsiliikumise roll Eesti riikluse loomisel
- Seltsiliikumine Eesti Vabariigis

Esimesed: ringid, klubid ja seltsid

- Valgustusajal tekkinud ühendusvormid taotlesid **eneseharimist** ja **inimeste moraalsel täiustumist** (vabamüürlaste loožid, lugemisringid ja -raamatukogud) või **heategevust**
- seisusliku korra ja vastava mõtteviisi mõju siinsetele põhimõtteliselt küll seisustevahelistele vabatahtlikele ühendustele - tegelikkuses kalduti koonduma ikkagi seisuste kaupa; põlisrahvastest alamkihtidel, ka tekkivatel keskkihtidel, ei olnud üldreeglina saksa seltsidesse juurdepääsu.

Saksa seltsid:

- Üldkasulikud ja heategevad seltsid
- Piibliseltsid
- Muusikaseltsid (muusika kui kunsti harrastamise kõrval olid oma seltskondliku funktsiooni tähtsuse tõttu sarnased klubidele)
- Teadusseltsid (1838 ÕES, 1853 LUS)
- Erialaseltsid – eeskätt (suur)põllumeeste omad – neil suur mõju EPS-le

Baltisaksa seltsiliikumine:

- aitas kaasa mitmete eluvaldkondade moderniseerumisele ja eri seisustest (ka rahvustest) isikute koostööle.
- Samas kohanes see olemasoleva korraga ja toetas kohalikku eksklusiivset aadli ja bürgerite omavalitsuskorda
- Peamotiiviks säilitada oma positsioon ja kultuuriidentiteet

Aga tunnistagem ka baltisakslaste mõju eestlaste kultuuriruumi ülesehitamisele:

- eeskuju
- aidati korraldada ...
- juhendati ...
- mitmeid ettevõtmisi ka toetati poliitiliselt ja/või majanduslikult

Esimesed eestlaste massilisema osavõtuga seltsid

- Vennastekogud 1740ndail ja 19. saj. algusest
- Piibliseltsid al. 1813

Venemaa Piibliseltsi osakonnad ja abiseltsid

- Esimesed laulukoorid ja orkestrid maal ja linnas (kirikute juures)

Eesti ärkamisaegne seltsiliikumine

- **1865 *Vanemuine ja Estonia***
- 1870 Tartu Eesti Põllumeeste Selts, 1871 PEPS ja VEPS
- 1872-1894 EKmS ja EAK oma abikomiteedega
- 1872 Viljandi *Koit*, 1874 Narva *Ilmarine*, 1876-81 Rakvere kooliselts *Kalevipoeg*, 1878 Pärnu *Endla* ja Tallinna *Lootus*, 1881 Võru *Kannel*, 1886 Kuressaare Eesti Selts, Rakvere *Linda*, Paide *Ühendus*
- 1879-1893 Eesti Kaubalaeva Selts *Linda*
- Tuletõrjeseltsid (*1. Alatskivil 1876*)

Eesti seltsiliikumise maastiku väljakujunemine 19.saj. lõpust

- 1890ndaist **karskusliikumine** – 1. Tori *Täht* 1889
- **Spordiliikumine** al. 1890ndaist (sakslastel al. 1875) - 1893 Tallinna Vabatahtlik Atleetide Klubi (G. Bösberg)
- **Ühistegevusliikumine** 20. saj. algusest – 1902 Tartu LHÜ
- **Haridus- ja kooliseltside** asutamine al. 1906
- **KESKSELTSID**

Eesti seltsid väljaspool
kodumaad –
Venemaal, Ameerikas, mujal

.....

Ühine joon: eestlaste seltsid
tegelesid kõige sellega, mida
oli vaja kultuuriliseks ja
sotsiaalseks edenemiseks

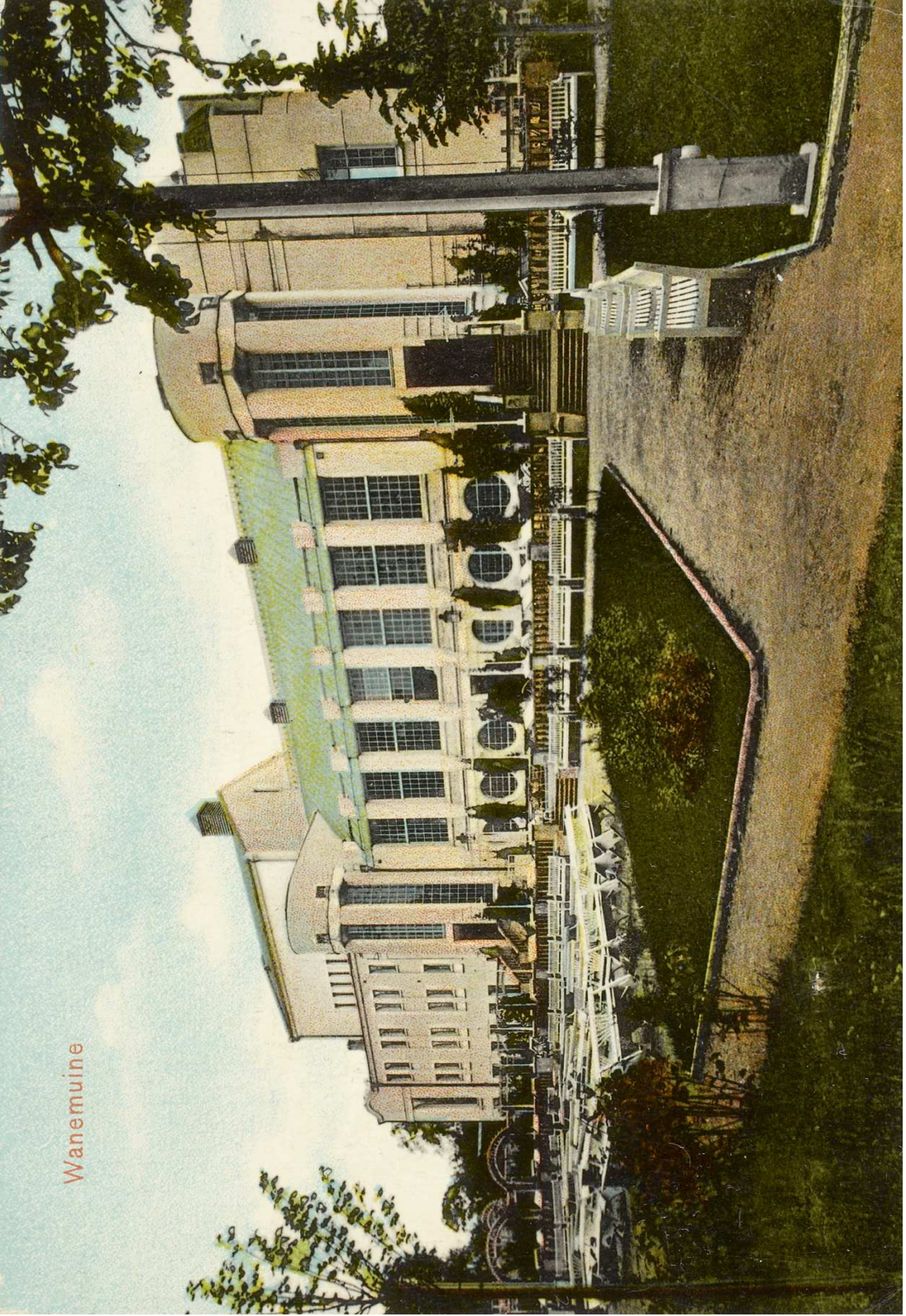
Aino Kallas (1918):
Aja tunnusjoon – ühelt isikult
teisele külgehakkav vaimustus

Majanduslik külg:

- koguda ka majanduslikku kapitali, et võiks asutada koole, raamatukogusid jms – et tegeleda kõige olulisega, mis aitas edendada rahva kultuurilist kapitali

Seltsimajade ehitamine (talgutraditsioon)

Wanemuine

Eesti seltsiliikumine:

- Oma vormilises mitmekesisuses ja sotsiokultuurilises ning poliitilises tähenduses kujunes välja 19. saj. lõpul – 20. saj. algul
- **Tsaariaja lõpuks** jõudis mitmesuguste seltside ja ühingute arv Eestis **tuhande ringi**.
- **EW ajal** kasvas see veel mitmekordselt

Eesti seltsiliikumisel:

- Domineeris rahvust kujundav funktsioon – kollektiivse identiteedi loomine
- Oli kujundav, loov ja agressiivne

L. Vahtre (1997):

selts meenutas riigi mikromudelit –
sellel oli oma põhiseadus (põhikiri),
oma varad

ning valitavad ametimehed
(juhatatus, eestseisus, toimkonnad)
= selts kui samm teel omariiklusele
ning ühtlasi riikluse kool

Seltsiliikumise roll Eesti Vabariigi tekkes

- Seltside ja tegelaste tihe võrgustik – oli kujunenud toimiv kodanikuühiskond
- Andis kogunud ühiskonnategelasi, kes valdasid demokraatlikke protseduure
- Aitasid kaasa ühiskonna mobiliseerimisel Vabadussõjas ja riigiloomes (näit. Põhja-Balti Komitee 1915-17, SS Kalev > Kalevi Malev jt., EÜS jt üliõpilasseltsid ja korporatsioonid)

Oma riik, oma ühiskond,
oma seltsid

Seltsid EV-s

- Noorsoo-organisatsioonid
- Akadeemilised seltsid
- Erialaseltsid
- Kaitseliit
- Ühistegevuslikud seltsid
- Spordi- ja kultuuriseltsid jne jne
- Rahvuslikud seltsid (baltisaksa, juudi, vene ...)
- Keskseltsid ja -liidud

1931. a. Eestis: 6394 ühingut ja seltsi,
neist

a) vaimse kultuuri alal – 1394 ühingut

b) Ühistegelikke org-ne – 4672

= iga 100 inimese kohta üks
organisatsioon

* 1940. a. tegutsenud Eestis u 5000
seltsi ja org-ni

* Vaba Maa: 1936 tegutsenud
kultuurilistel ja ideelistel aladel koguni
üle 7500 org-ni

- 1931. a. Eestis: 6394 ühingut ja seltsi, neist
 - a) vaimse kultuuri alal – 1394 ühingut
 - b) Ühistegelikke org-ne – 4672
- = iga 100 inimese kohta üks organisatsioon
- * 1940. a. tegutsenud Eestis u 5000 seltsi ja org-ni
- * Vaba Maa: 1936 tegutsenud kultuurilistel ja ideelistel aladel koguni üle 7500 org-ni

Võõras riik,
seltside asemel „seltsimehed“

Seltside sulgemine 1940. a-st

- Valdav osa seltsidest-ühingutest suleti juba 1940
- Väheste allesjäänute tegevust piirati ja see võeti range kontrolli alla
- Sama kehtis ka mõnede uute seltside puhul, mille asutamine oli raskendatud ja mida loodi vähe
- Hoopis iseküsimuseks on nõukogulike org-de loomus ja tegevus – mitmepalgeline Eesti: „vabatahtlikud“, poolvabatahtlikud, salaseltsid

Seltsiliikumise taassünd 1988-1990

- võimud ei suutnud enam rahva kodanikuaktiivsust alla suruda ja massilist omaalgatuslikku tegevust kontrollida
- Massiliikumise eskaleerudes hakkas esmalt seltsingute ning seejärel poliitilise organiseerumise vormis riigivõimuorganite kõrvale kujunema **kodanikuühiskond**

Tormiline taastumine

- Eesti Muinsuskaitse Selts 1987 > rahvusliku mäluga tegeles peatselt ligi 150 ühendust
- 1988. a-st teadusseltsid – 1.- ÕES
- Üliõpilasseltsid ja –korpid
- Haridusseltsid: 1995. a. neis juba 120
- Kultuuriseltsid : 1996. a-ks. üle 900 ühenduse ja fondi
- Spordiklubid ja –seltsid
- Rahvusvähemuste ühendused ja seltsid
- Diasporaa seltsid
- Kodukoha ehk külaseltsid ja seltsingud

Seltsidest täna

- tänaseni üle 60 teadus- ja akadeemilise seltsi ja u. 300 erialaseltsi.
- ETA-ga assotsieerunud 24 teadusseltsi
- Kultuuriseltse (MTÜ) 667
- Eesti Kultuuriseltside Liit (1997) ühendab 54 kultuuriseltsi (29+25)
- Rahvusvähemuste kultuuriseltse –17 katusorg-ni all 202 seltsi

Kokkuvõtteks

- Riik ega ka erasektor ei suuda kõiki tema ees seisvaid ülesandeid üksinda lahendada – on hulk tegevusi, mis ilma vabatahtlike toeta jääks teostamata
- Aktiivsed kodanikud tahavad osaleda ja vastutada ja vajadust mööda ka ise käed külge panna
- Vabatahtlike tegevus aitab teadvustada ühiskonna pro kogukonna vajadusi
- VÜ-d aga oluliseks survevahendiks riigile ja erasektorile, suunates neid järgima ühiskonna (kogukonna) huve

Nagu näitab meie ajalooline kogemus,
suudab just selliselt isereguleeriva
süsteemina toimiv ühiskond, mille üheks
avaldumisvormiks on seltsitegevus,
elukeskkonda paremaks muuta.
Vabatahtlik tegevus ja koondumine
ühendustesse
suurendab ühiskonna solidaarsust ja
sidusust,
kinnitab tema identiteeti ja annab talle
näo.

Inimeste
vabatahtlik ühinemine,
tahe
ja oma huvide edendamine
on tohutu ressurss !!!
KUIDAS SEDA TOETADA?

Täna tähelepanu eest!